

Josip Ilić-Dreven

Ruščenica 34
Zagreb

»OZALJSKE« IGRAĆE KARTE

UDK 930.253:794.4](497.5)

Izvorni znanstveni članak

U grafičkoj zbirci Hrvatskog državnog arhiva pod brojem 1845 čuvaju se četiri fragmenta igraćih karata pronađenih 1929. u Ozlju. Radi se o najstarijim poznatim ostacima igraćih karata pronađenih u Hrvatskoj.

U svjetlu najnovijih istraživanja na polju igraćih karata, autor je poduzeo svestranu analizu tih fragmenata te ih uspoređivao s dobro poznatim igraćim kartama. Postupnim otkrivenjem činjenica uspio ih je identificirati, odrediti im porijeklo te ispraviti krivu dataciju.

»Ozaljske« igraće karte spadaju u lombardijski tip Marsejskog tarok snopa. Snop (špil) se sastoji od 78 karata. 56 »standardnih« karata podjednako je podijeljeno unutar četiri boje talijanskog sustava. Unutar svake boje nalazi se deset brojčanih karata od asa (1) do desetice i četiri dvorske karte: dečko, vitez, dama i kralj. Ostatak snopa sastavljen je od dvadeset i dvije adutske karte (taroki od I do XXII). Karte su proizvedene na »talijanski način« u Trstu, između 1740. i 1753. Najvjerojatnije su u Ozalj dospjele zajedno s građevinskim majstorima iz Istre čiji je zadatak bio da obnove grad.

U to su se vrijeme (tarok) karte koristile samo za igru, ali ne i za proricanje sudbine koje je postalo pouplarno tek iza 1781.

Igraće su karte jedan od najzavodljivijih mamaca što ih je čovjek izmislilo, jedinstveno sredstvo bijega »iz svijeta nužnosti u carstvo slobode«. Njihova rasprostranjenost kroz prostor i vrijeme sigurno to potvrđuje. Nebrojeno je mnogo načina njihove proizvodnje, oslikavanja, dizajna, veličina i oblika, a isto tako i svrha u koje se koriste. Proizvode se u ogromnim količi-

nama, čuvaju na bezbrojnim mjestima (čak i u specijaliziranim muzejima), proučavaju ih uvaženi znanstvenici i ustanove, a literatura o njima je neprepušna. Sve u svemu, ogromno je kartaško bogatstvo.

Možemo kazati da što više znamo o kartama to više znamo i o samome čovjeku, njegovoj kulturi i umjetnosti. Svaki novi djelić u tom mozaiku vodi nas bliže cilju.

Sama povijest igraćih karata, usprkos velikom uloženom trudu, nije do danas u potpunosti razjašnjena s time da što dalje idemo u prošlost to problemi i dvojbe postaju veći. Usprkos tome, vodeći se svjetski autoriteti s tog polja slažu da porijeklo igraćih karata treba tražiti negdje na Istoku (Kina, Indija, Koreja) odakle su sredinom druge polovice 14. st. i dospjele u Evropu, najvjerojatnije preko Saracena. Novija istraživanja pokazuju da su to bile karte koje odgovaraju današnjim uobičajenim (»regularnim«) od njih 52, a ne tzv. tarok karte. Tarok karte nastale su u Evropi, dodavanjem posebne serije stalnih aduta i pojavljuju se oko pola stoljeća kasnije od »regularnih«.

Kao najstariji poznati spomen igraćih karata na hrvatskom jeziku, navodi se onaj s otoka Krka iz 1488. g. Radi se o naredbi krčkog biskupa svećenicima u Omišlju koja glasi: »Jošće ako bi ki igral harad očito s priprošćimi ljudi, plati libar 5.«¹

Najraniji, obično fragmentarni ostaci igraćih karata u Evropi datiraju iz 15. st. Najčešće su to one rukom izrađivane za visoke slojeve društva. Te su karte imale dodatnu vrijednost jer su ih oslikavali poznati umjetnici toga doba. Bio je to razlog zašto se više na njih pazilo. One najranije, izrađivane tehnikom drvoreza za širi krug ljudi nisu toliko očuvane. One su se obično koristile dok se ne bi istrošile i potom se bacile.

Kod nas su izgleda najstariji oni ostaci karata što su 1929. g. nađeni u Ozlju². Naime, u Hrvatskom državnom arhivu (Grafička zbirka, inv. br. 1845) čuvaju se ostaci četiriju djelomično očuvanih igraćih karata zalijepljenih na karton, a uz njih sljedeći tekst: »Igraće karte XVII stolj. nađene zazidane u vratnicama sobe broj 12. u gradu Ozlju g. 1929.« Nepoznato mi je tko ih je i na osnovi čega datirao (Emil Laszowski?).³

Budući da se čuvaju u istom omotu i pod istim inventarskim brojem kao i ex libris koji se odnosi na Zrinske, očigledno su pripisivane u vlasništvo te obitelji. Moguće je da su karte s obzirom na tu pretpostavku i datirane, ili obratno, pripisane su Zrinscima jer su datirane u razdoblje kad je Ozalj pripadao njima.⁴

¹ Hrvatski spomenici, Svezak I (od godine 1100–1499) (Acta croatica ab anno 1100–1499). Zbirku I. Kukuljevića i R. Lopašića popunio i za tisak priredio dr. Đuro Šurmin, JAZU 1898.

² Zahvaljujem dr. Marijani Schneider koja mi je na njih ukazala i prof. Miljenku Pandžiću koji ih je u Arhivu uspio pronaći.

³ Nekih dodatnih podataka o samim kartama nema ni u obitelji Emila Laszowskog, niti u samome Ozlju. (Zahvaljujem Ljubici Laszowski i kustosu prof. Martinu Vajdiću na susretljivosti.)

⁴ U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (Metropolitana) čuva se raritetna »knjiga gatalica« Katarine Zrinski (MR 157). Knjiga je napisana i oslikana rukom i na njoj

Navedeno datiranje učinilo mi se nepouzdanim, pa sam karte podvrgnuo detaljnoj analizi s obzirom na vlastite spoznaje i sposobnosti.

Među prvim stvarima zapaža se da je na kartama korišten tzv. talijanski sustav oznaka za boju i raspozna je se: dvojka »spade« (sablje) te petica, devetka i dama (odnosno kraljica) »denara« (dinara). Znamo da su ostale dvije boje »coppe« (pehari, šalice) i »bastoni« (palice). Ovaj sustav označavanja spada u obitelj tzv. latinskih oznaka u koji još ulaze i španjolski i portugalski, ali u modificiranim izvedbama. Razmotrit ćemo samo glavne razlike u izvedbi »spada« kao najprimjerenije ovom slučaju. Da se ovdje radi baš o talijanskom sustavu vidljivo je po sabljama koje se pružaju od dna do vrha karte (dvojke), zaobljenog su oblika i na oba se kraja međusobno sijeku. Kod španjolskog sustava sablje su ravne dok su kod portugalskog također ravne ali se međusobno sijeku.

Latinski sustav boja najraniji je sustav korišten u Evropi. Tim su sustavom označene i tzv. Mamelučke karte⁵. Ostali su značajniji sustavi: njemački (praporci, žirovi, listovi i srca), francuski (pikovi, kare, srca i trefovi) i švicarski (praporci, štitovi, ruže i žirovi).

Odmah se zapaža da su karte izrađene na tzv. »talijanski način«. Značajka je tog načina da se onaj poledinski papir, koji je nešto većih dimenzija od ostalih, presavija preko rubova naprijed na samo lice karte gdje se lijepi i gdje stvara stepeničastu rubnu traku. Taj papir omata i čuva one unutrašnje. Karte izrađene na »talijanski način« otpornije su na razne štetne utjecaje, ali su zato krute i nezgrapne za manipulaciju. Na taj su se način izrađivale stare talijanske karte i to im je jedno od bitnih obilježja. U drugim zemljama izrađivane su tako da su se međusobno lijepila dva papira istih dimenzija. Ipak, ponekad su i proizvođači iz drugih zemalja proizvodili karte na taj »talijanski način«, ali uglavnom samo onda kad su bile namijenjene za izvoz u Italiju.

Karte su oslikane tako da su na njih drvorezom utisnute konture, a zatim nanesena boja preko šablona. Tehnika drvoreza počela se u Evropi koristiti početkom 15. st. i to baš za izradu igračih karata (i svetačkih slika). Boja se u prvo vrijeme na drvoreznu konturu nanosila prstima, tj. na »a la morisca« (maurski) način, dok su se šablone počele koristiti kasnije. Drvorez i šablona zadržali su se do 19. st., a u nekim zemljama čak do 20. st., iako su tada već postojale kvalitetnije tehnike. Prije prihvaćanja tehnike drvoreza, kompletna slika karte oslikavala se rukom i za one najbogatije to su radili poznati umjetnici.

Figuralna karta (dama), bolje reći samo njezin ogrtač obojen je plavom bojom dok je ostali dio lika neobojen. Oznaka dinara na sve tri karte tamne je boje, a središnji krug oker. Na dvojci su sablje obojene djelomično crno,

se nalazi potpis Katarine (2. IV 1670. u Čakovcu). Možda je i ta knjiga bila razlogom da se karte pripisu Zrinskima, tj. Katarini, jer se dugo krivo vjerovalo da tarok karte isključivo služe za gatanje.

⁵ Mamelučke karte čuvaju se u Istanbulu u Topkapi Soray muzeju. Bitne su jer predstavljaju kariku između evropskih karata i onih s Istoka.

zeleno i oker. Navedene boje, zajedno s crvenom, činile su uobičajenu paletu boja kojom su se koristili izrađivači karata.

Okomito na obje duže stranice svih triju brojčanih karata upisane su odgovarajuće rimske brojke (na petici se zbog uništenosti teško raspoznaju). Po devetki vidimo da je korišten nereducirani način pisanja (VIII umjesto IX). To što su brojke rimske i to što su u nereduciranom obliku ne govori nam samo za sebe ništa posebno, jer je takav način korišten u većem vremenskom razdoblju i u više zemalja. Ipak, smatra se da su se brojevi na karte počeli u Italiji upisivati tek nakon »povratka« taroka iz Francuske (vidi dalje).

Karte su jednodimenzionalne, tj. kad se zaokrenu za 180° lik (u konkretnom slučaju dama) stoji naglavačke. Dvodimenzionalne (dvoglave, reverzibilne) figure pojavljuju se kod igračih karata tek u 19. st. (u Španjolskoj već i u 18. st.).

Ispod »dvorske« (figuralne) karte naziru se i neka slova. Prvo raspoznajemo kao R, drugo kao oštećeno E, zatim uništeni dio, dok na sredini pretpostavljenog teksta opet nalazimo djelomično E te ponovno uništeni prostor do samog kraja. Nesumnjivo je da se radi o nazivu dame (kraljice) i to na francuskom jeziku: REINE DE DENIERS. Tekst na talijanskom glasio bi: REGINA DA (ili DI) DANARI (ili DENARI) i u najboljem slučaju, da je o tome riječ, ono središnje E moralo bi se nalaziti više udesno. Francuska imena koristila su se i van te zemlje i to na kartama koje su za svoju osnovu prihvatile standardizirani marsejski tarok (tzv. »Tarot de Marseille«). U tu kategoriju spadaju i ove naše karte.

Po potpisu znamo i to da se radi o tzv. tarok snopu (špilu) u čijem se sastavu nalazilo 78 karata. (Drugi snopovi nisu nosili ispisana imena svojih likova.) Da je snop sadržavao baš 78 karata znamo, između ostalog, i po usporedbi s drugim poznatim snopovima latinskih oznaka tog vremena. Bolonjski »tarochini« od 62 karte ne sadrže petice, kao ni »trappola« snop od 36 karata; firentinski »minchiati« od 97 karata nemaju na brojčanim kartama zaobljene već ravne sablje; španjolski »hombre« od 40 karata nema devetki; sicilijanski »tarocchino« od 64 karte ne posjeduje dvojke. (Naravno, postoje i druge međusobne razlike.) Sedamdesetosam karata posjedovao je tzv. venecijanski snop na osnovi čijeg prototipa je nastao marsejski tarok (vidi dalje). Svakako, broj od 78 karata potvrđuje se i samom klasifikacijom »ozaljskog« snopa u onaj tip kako ćemo to naknadno izvesti.

Jako puno nam govori i sam lik dame po kojem je očito da karte spadaju u snop čija je osnova standard pod imenom: Tarot de Marseille. Usporedbom ustanovljavamo da su dame jednake i da o tome ne postoji nikakva sumnja⁶.

U Marseilleu je standardiziran određeni dizajn, nastao na osnovi spomenutog venecijanskog prototipa (odakle mu i talijanske oznake) i u tom se obliku (često malo modificiranom) raširio i u druge krajeve Francuske te u

⁶ Naročito je lijepa usporedba moguća s reprodukcijom tarok snopa koji se čuva u Heraclio Fournier muzeju (Španjolska), a datira se u 1736. g. (pijemontski snop). Usporedbe su moguće i s odgovarajućim reprodukcijama u raznim knjigama koje se bave povišću igračih karata. (Vidi recimo nabrojenu literaturu koju sam ja koristio.)

druge zemlje. U Italiji su poznata dva modificirana oblika: pijemontski i lombardijski (ovaj drugi tek nedavno izdiferenciran). Glavne značajke lombardijskog tipa po kojima se izdvaja od prva dva spomenuta su: uže dimenzije i izrada na stari »talijanski način«, tj. da veći poledinski papir prelazi na samo lice karte i omata onaj unutrašnji. Dimenzije ovih naših »ozaljskih« karata su cca 112 mm x 56 mm, što je uže u odnosu na druge sličnog dizajna, a da su izrađene na »tal. način« već smo spomenuli. Zajedničke su im karakteristike: velika sličnost dizajna, talijanski sustav oznaka za boju, osobiti redoslijed numeriranja tzv. taroka, imena ispisana na francuskom jeziku, sastav od 78 karata.

Dakle, nema dvojbe da »ozaljske« karte spadaju u tzv. lombardijski tip taroka. Niti jedan do sada spomenuti element ne govori protiv te klasifikacije već samo njoj u prilog.

(Izgleda da je trag francuskih proizvođača ostao i u liku ljljana kojim su dekorirane bročane karte. Na našim kartama, na petici i dvojci također raspoznajemo neki cvijet, ali ga ja nisam uspio prepoznati.)

Razmotrimo sada poledinu karata, iako je to otežano s obzirom na nesmotreni način na koji su zalijepljene.⁷

Vidljivo je da su poledine jednoobrazne što znači da karte pripadaju istome snopu (kompletu). Uz nešto naprezanja uočava se drvorezom otisnut lik mlade djevojke u dugačkoj odjeći kako stoji pokraj postolja na kojem gori vatra. Očigledno se radi o rimskoj božici domaćeg ognjišta Vesti. (Posebnost talijanskih proizvođača bila je da su na poledine karata ucrtavali jedan od tri prikaza: neku alegorijsku scenu – lik, grb ili cvijet.)

Na dnu poledine naziremo i dio teksta. Kombiniranjem svih četiriju pozadina odgonetavamo ova slova: prva dva kao FA, zatim oštećeni dio širine dva do tri slova, slovo N, neprepoznatljiv dio u širini oko dva slova i na kraju RIESTE. Na tome su mjestu proizvođači upisivali mjesto izrade ili svoje ime. Odgovor se sam nameće. Ove su karte proizvedene u Trstu (»... IN TRIESTE«). Mogućnost takvog odgovora potvrđuje i tekst iz »The History of Playing Cards« (Ed. S. Taylor, 1865.) na str. 132. Tekst u prijevodu glasi:

»Talijanski taroki, XVIII. stolj.

Uobičajene oznake boja. Šesnaest figura, kraljevi, dame, vitezovi i dečki, naslovljeni na francuskom. Ovaj (nekompletan) snop posjeduje gosp. Quaritch, a kako »atouts« koji su preostali u tančine odgovaraju onima što ih je opisao Court de Gébelin, nije bilo sumnje da je njihov puni broj 78. Odjeća je s početka osamnaestog stoljeća. Poledina je odštampana plavo s figurom Dijane s psom i sulicom. Impresum, FAB. IN TRIESTE.«

Očito da je impresum na »ozaljskima« identičan ovome. Sklon sam povjerovati, iako su podaci šturi, da se radi o istim kartama, ili barem samo o istom proizvođaču. Impresum je isti, a na poledini je korišten lik rimskih božica što je vjerojatno bila oznaka (zaštitni znak) nekog tršćanskog proizvođača. Tvrdnju mi potkrepljuju još dvije činjenice. Prvo, karte su datirane u

⁷ Moje naglašeno zanimanje za te karte i želja da ih premjestim u plastične džepiće potakla je radnike Arhiva da im pruže bolji tretman pa su dane na restauriranje.

stoljeće u koje ćemo i mi datirati »ozaljske« i drugo, nigdje više u literaturi nisam uspio pronaći takav impresum. Na žalost, nepoznato mi je gdje se sada čuvaju te Quaritcheve karte. Svakako bi bilo zanimljivo da se mogu usporediti.

Do sada smo otkrili dva sigurna podatka o kartama: da su to tarok karte lombardijske verzije i da su izrađene u Trstu.

Klasificiranje u navedenu verziju uveliko nam pomaže kod datiranja. Poznato je da se taj lombardijski tip počeo u talijanskim gradovima proizvoditi tek poslije 1740. g., nakon pijemontskog čija je proizvodnja počela iza 1735. g.⁸ Po tome vidimo da datiranje u 17. st. nikako ne stoji.

Činjenice da su karte nađene zazidane u vratnicama i da su proizvedene u Trstu pružaju nam još jedan podatak. Naime, u razdoblju od 1743. g. pa do 1753. g. grof Franjo Perlas, tadašnji vlasnik Ozlja, prihvatio se potpune obnove grada. On je od svog oca grofa Rajmunda de Villana Perlasa (tajnika kralja Karla III) naslijedio »gotovu ruševinu« i pretvorio je u građevinu kojoj nije bilo »premca u cijelom hrvatskom kraljevstvu«.⁹ U toj obnovi one najgrublje poslove obavljali su ozaljski kmetovi dok su majstori dovođeni iz Istre.¹⁰ Nameću nam se dva zaključka. Jedan je da su karte najvjerojatnije zazidane u vratnice u tom razdoblju kompletne obnove, a drugi je taj što s majstorima iz Istre rješavamo način na koji su karte iz Trsta mogle dospjeti u Ozalj. Iz toga bi proizlazilo da karte vjerojatno nisu proizvedene nakon 1753. g. kad je obnova završena.

Znači, »ozaljske« igraće karte možemo datirati u razdoblje između 1740. g. (prije koje se taj tip karata nije uopće proizvodio) i 1753. g. (završetka obnove Ozlja pod grofom Perlasom).

Opsežni građevinski radovi izvođeni su i u vrijeme grofa Teodora Bathyanija, iza 1770. g. pa bi postojala mogućnost da su karte mogle biti zazidane i u to vrijeme. Svakako, to ne bi automatski značilo da su karte i izrađene u tom razdoblju, jer su one mogle ostati zagubljene u vratnicama iz ranijeg vremena (čak možda iza radova koji su završeni 1753. g.). U svakom slučaju, ne bi bilo zgoroga detaljno proučiti karakter gradnji u oba spomenuta razdoblja, popise ljudi koji su obavljali te radove i sl. Moguće je da bi se tako došlo do nekog preciznijeg podatka.¹¹

Manje je vjerojatno da su karte izrađene poslije 1753. g. Nakon tog vremena teže je pronaći logičnu vezu između Trsta i Ozlja, a sukobljavamo se s još nekim činjenicama. U Austriji i njezinim dominionima, u koje je u to doba spadao i Trst, karte za tarok s talijanskim oznakama počele su se zamjenjivati s kartama za tarok s francuskim oznakama i ta je zamjena bila završena već oko 1760. g.¹² Ipak, trebamo biti oprezni jer je Trst bio pod

⁸ Michael Dummet, »The Game of Tarot«, Duckworth 1980, str. 196.

⁹ E. Laszowski, »Grad Ozalj i njegova okolina, mjestopisne i povjesne crtice«, Zagreb, 1929. str. 76.

¹⁰ Informacija o majstorima dobivena od kustosa u Ozlju, prof. Martina Vajdića.

¹¹ To, po riječima Josipa Kolanovića (Hrvatski državni arhiv), za sada nije moguće jer je grada o Ozlju u Arhivu nesređena.

¹² Vidi bilj. 8, str. 219.

jakim utjecajem Italije koja je zadržala talijanske oznake. Negdje krajem 18. st. (ne zna se pouzdani datum), umjesto francuskih naziva na karte za tarok počela su se u Italiji upisivati imena na talijanskom jeziku. U tom kasnijem razdoblju počela se proizvoditi i jedna romantizirana verzija lombardijskog tipa tarok karata koja je istiskivala ovaj naš opisani. Isto tako, ako uspoređujemo dizajne tarok karata koje su najsličnije ovim našim »ozaljskim«, vidimo da su sve datirane oko polovice 18. st.

Sve bi ovo ipak trebala biti neka prevara u korist tvrdnje da karte nisu proizvedene nakon 1753. g.

(Da ponovim kako bi bilo zanimljivo kada bi mogli pronaći tko čuva one Quaritcheve karte, jer ako su identične ovim našima mogli bi eventualno doći do još kojeg podatka.)¹³

Suprotno uvriježenom mišljenju kako su tarok karte od svog početka i prvenstveno bile namijenjene za proricanje sudbine, novija su istraživanja pokazala da su se tarok karte dugo vremena koristile jedino za igru. Gatanje je postalo popularno tek u 18. st., nakon 1781. g. te izdavanja djela Courta de Gébelina »Le Monde primitif« koje je populariziralo tu djelatnost. Na osnovi toga, možemo kazati da »ozaljske« karte nisu korištene za gatanje već su se s njima kartali. Time otpada i pretpostavka da su karte možda namjerno ostavljene u vratnicama kao neko proročanstvo ili kao neka namjerna poruka.

Lombardijski tip tarok karata dobio je ime po istoimenoj pokrajini u Italiji kao području na kojem je poznata upotreba takvih karata. Koliko je meni poznato, do sada se nije znalo da su takve karte proizvedene i u Trstu (ne znam sudbinu Quaritchevih, a u ono doba lombardijska verzija još nije bila izdiferencirana). Također je nepoznato da su se lombardijske karte u širem opsegu koristile na našem području, a ovaj naš primjer mogao bi biti i usamljen slučaj. Možda će jednoga dana istraživanja u svijetu i kod nas baciti nešto više svjetla na tu problematiku.

Sada kad znamo o kojim se kartama radi, navedimo i njihov sastav. Dakle, lombardijski tip tarok karata u svom snopu sadrži:

a) Četrdeset tzv. »brojčanih« karata, tj. u četiri kartaške boje serije od jedinice (asa) do desetke;

b) Šesnaest tzv. »dvorskih« karata, ili figura, tj. u svakoj boji dečko, vitez, dama i kralj te

c) kao glavnu karakteristiku, 22 tzv. »taroka« (stalni aduti). Oni nemaju oznake boje (recimo da su peta boja), ali nose imena (u našem primjeru na francuskom) i brojeve koji im određuju međusobni rang:

I – Le Rateleur (opsjenar)

II – La Papesse (papisa, ženski papa, prvosvećenica)

¹³ Quaritch (naše prezime?) je u spomenuto doba bio knjižar u Londonu (Piccadilly 15). Bavio se i skupljanjem karata. Pretpostavljam da bi se nekakva informacija mogla dobiti preko »The Playing-Card Society« u Londonu, a moguće da se sada čuvaju u »British Museum«, ako nisu završile u rukama nekog privatnog kolekcionara.

- III – L'Impératrice (carica)
- IIII – L'Empereur (car)
- V – Le Pape (papa)
- VI – L'Amoureux (ljubavnici)
- VII – Le Chariot (svečana kočija)
- VIII – La Justice (pravda)
- VIIII – L'Hermite (pustinjak)
- X – La Roue de Fortune (kolo sreće)
- XI – La Force (snaga)
- XII – Le Pendu (obješeni)
- XIII – bezimena karta koja predstavlja smrt
- XIIII – Tempérance (umjerenost)
- XV – Le Diable (vrag)
- XVI – La Maison Dieu (božja kuća, kasnije kula)
- XVII – L'Etoile (zvijezda)
- XVIII – La Lune (mjesec)
- XVIIII – Le Soleil (sunce)
- XX – Le Jugement (/posljednji/ sud)
- XXI – Le Monde (svijet)
- (XXII) u stvari bez broja – Le Mat (luda, budala).

Korištena literatura (iz vlastite zbirke):

- ... »Opća enciklopedija JAZU«, III izdanje.
- ... »Encyclopaedia Britannica«.
- ... »52 drevne zagonetke«, Studio 1. 1. – 7. 1. 1983.
- ... »150 Jahre Piatnik 1824–1974«, Ferd. Piatnik & Söhne, Wien 1974.
- ... »Kurzgefaste regeln des tarok-spielse«, Ferd. Piatnik & Söhne, Wien 1976.
- ... »The Way to Play«, Bantam Books, New York 1977.
- ... »Kártyások könyve«, Sport, Budapest 1984.
- Alberto Milano, »Carte da gioco Milanesi dal XV al XX Sec., storia, fabbricanti, curiosità«, Milano 1980.
- Alice Hutton, »The Cards Can't Lie«, Jupiter, London 1979.
- Catherine Perry Hargrave, »A History of Playing Cards and a Bibliography of Cards and Gaming«, Dover 1966 (prvo izdanje 1930).
- Charles Cotton, »The Complete Gamester«, Cornmarket, Cambridge 1972 (prvo izdanje iz 1674).
- Claude-Marcel Laurent, »Le Jeu de Tarot«, Editions Bornemann, Paris 1985.
- Claus D. Grupp, »Schafkopf doppelkopf«, Falken & Ass 1976.
- Claus D. Grupp, »Spielkarten und ihre Geschichte«, Ass, Leifelden 1973.
- David Parlett, »Card Games«, Penguin, London 1979.
- David Parlett, »Card Games for Three«, Teach Yourself Books, New York 1978.

David Parlett, »600 Years of Playing Cards«, Games & Puzzles 19 mart 1977, No 58.

Detlef Hoffmann, »Spielkartensammlung Piatnik Eine Auswahl«, Gerold & Sohn, Wien 1970.

Erika Kroppenstedt, Detlef Hoffmann, »Inventar-Katalog des Spielkarten-Sammlung des Stadtmuseums Linz«, Deutchen Stadtmuseums, Bielefeld 1969.

Felix Alfaro Fournier, »Playing Cards – Fournier Museum«, Heraclio Fournier, S. A., Vitoria 1982.

Frederick V. Grunfeld, »Games of the World«, Balantine, New York 1977.

George Beal, »Playing Cards and Their Story«, Arco Publishing Co, Inc, New York 1975.

Hellmut Rosenfeld, »Münchner Spielkarten um 1500«, Gesamtherstellung E. Gundlach A. G., Bielefeld 1958.

Jan Bauwens, »Muluk Wanuwab«, Aurelia Books, Brussels 1975.

Jean Chevalier, Alain Gheerbrant: »Rječnik simbola«, Nakladni zavod MH, Zagreb 1983.

J. Gizycki i A. Gorny, »Čovjek i hazard«, Prosvjeta, Zagreb 1973.

John Scarne, »Scarne's Encyclopedia of Card Games«, Harper, New York 1983.

Dr. Julije Pelc, »Kako se igra moderan internacionalan kontrakt – bridž, sans, tarok«, Beograd 1936.

Kathleen Wowk, »Playing Cards of the World, a Collector's Guide«, Lutterworth Press, Guildford 1983.

Dr. Marijana Schneider, »Dvorane zagrebačke karte«, separat iz Zbornika Muzeja grada Zagreba.

Michael Dummett, »Twelve Tarot Games«, Gerald Duckwort & Co, London 1980.

Michael Dummett, »The Game of Tarot«, Gerald Duckwort & Co, London 1980.

Nerys Dee, »Fortune-telling by Playing Cards«, The Aqarian Press, Wellingborough 1983.

P. E. Mora, »Tous les Jeux de Cartes et Leurs Regles«, Editions Bornemann, Paris 1985.

R. Fulgi Zaini, »Giochi di carte«, Mursia, Milano 1982.

S. Taylor, »The History of Playing Cards«, Charles E. Tuttle 1973 (prvo izdanje 1865).

Stuart R. Kaplan, »Spanish Tarot«, U. S. Games Systems, New York 1975.

Stuart R. Kaplan, »The Encyclopedia of Tarot, vol. I«, U.S. Games Systems, New York 1985.

Stuart R. Kaplan, »The Encyclopedia of Tarot, vol. II«, U.S. Games Systems, New York 1986.

Vladimir Mažuranić, »Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik«, Informator, Zagreb, 1975 (Prvo izdanje JAZU 1908–1922).

William Hughes Willshire, »A Descriptive Catalogue of Playing and Other Cards in the British Museum«, S. Emmering, Amsterdam 1975 (Prvo izdanje 1876).

Summary

PLAYING CARDS FROM OZALJ

In the graphic collection of the Archives of Croatia, under the number 1845, are kept four fragments of the playing cards found in Ozalj in 1929. They are the oldest known fragments found in Croatia.

In the light of the most recent researches in the field of playing cards, the author has undertaken many-sided analysis of these fragments and has compared them to the other well-known playing cards. He has succeeded, step by step, to identify them, to determine their origin and to correct wrong date.

Ozalj's playing cards belong to Lombard type of »Tarot de Marseille«. The pack consists of 78 cards. 56 »standard« cards are divided equally into four Italian suits. Within each suit are ten numerical cards from ace (1) to 10, and four court cards: jack, knight, queen and king. The rest of the pack is made up of twenty-two trump cards (tarocks I-XXII). The cards were produced in »Italian way« in Trieste, between 1740. and 1753. The most probably, they came in Ozalj together with the construction masters from Istra whose task was to rebuild the town.

At that time (tarot) playing cards were used only for playing, not for fortune-telling which became popular only after 1781.